

Ozan-qopuz sənətinin nə vaxt və nəyə görə tarix səhnəsindən çəkilərək öz yerini "aşiq" saz-söz sənətinə buraxması səbəblərinin nədən ibarət olduğu fikrinə düşmüşdüm. Bunun üçün internet - səhifələrini vərəqləməli oldum. Bu zaman ozan - aşiq keçidinin səbəbləri barədə müxtəlif fikir və yanaşmalarla tanış ola bildim. Lakin bu tanışlıqla qane ola bilmədiyimə görə mən də öz şəxsi fikir və münasibətimi bildirmək qərarına gəldim. Bəri başdan onu da deyim ki, insan həyatında baş vermiş yaxud verə biləcək bütün dəyişikliklər və hadisələrin heç birisi səbəbsiz olmadığı kimi, ozanın da aşığa çevrilməsi kökündə, yaxud ozan aşiq keçidində də bir səbəb və amilin olması şəksizdir.

1300-illik əvvəl yazılmış

Kitabi "Dədə Qorqud"un boylarında ozanın adı çəkilir lakin "aşiq" sözünə rast gəlinmir. Bu sahənin araşdırıcılarının apardığı tədqiqat və mülahizələrə əsaslanaraq təxmin etmək olur ki, aşiq sözü bir titul və fəxri ad kimi XI-XII əsrlərdən bəlli olub. Hazırda "saz" adlandırdığımız milli musiqi alətimiz isə həmin kitabi "Dədə Qorqud"da qopuz adlanır. Yəni sonralar ozana "aşiq", qopuz isə saz demişik.

İnternetdə Qarabağ mədəniyyətində ozan - adlı yazıda oxuyuruq: "Aşiq" saz - söz yaradıcılığı "ozan" - qopuz yaradıcılığı ənənəsinin davamı və varisidir. "Ozan"- "aşiq" keçidinin əsas mahiyyəti ozan sənətinin tarix səhnəsindən çəkilərək öz yerini "aşiq" sənətinə buraxmasıdır. Yəni söhbət transformasiyadan deyil, bir sənətin (ozan -sənətinin)müəyyən tarixi - siyasi və ideoloji səbəblər üzündən başqa bir sənətlə ("aşiq" sənəti ilə) əvəzləməsindən gedir.

Burada bir sənətin başqa sənətlə əvəzlənməsinin səbəbkarı qismində göstərilən tarixi, siyasi və ideoloji kimi ümumi sözlərlə razılaşmaq olmur. Daha doğrusu, oxucu bilmək istəyir ki, ozan sənətinin tarix səhnəsindən çəkilməsində və öz yerini "aşiq" sənətinə buraxmasında əsas səbəbkar olan amil nə imiş? İnternetdə "aşiq" sözünün etimologiyası - adlı yazıda oxuyuruq: Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin əsasını qoymuş Üzeyir Hacıbəyov "aşiq" sözünü "EŞQ" ilə bağlayır. Professor M. Təhmasib isə "aşiq"i hazırda az işlənən və qədim türk sözü olan "AŞ"-dan törədiyini qeyd edərək bildirir ki, "AŞ" kökündən düzəldilən aşılamaq feli bu gün də işlənir. Güman etmək olar ki, "aş" kökü "mahni" yaxud nəğmə mənasında işlənib. Çünki, aşulamaq oxumaq deməkdir. Hazırda özbək dilində aşulaçı mahni oxuyan, müğənni deməkdir.

Böyük bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun "aşiq" sözünün "EŞQ" sözü ilə bağlamasında bir həqiqət var. Lakin professor M.Təhmasibin aşığın "aş" dan törədiyini qeyd etməsi şübhəli gərsənir.

Məsələ burasındadır ki, özbək dilində sağ ol sözünə "Rəhmət" nəfər sözünə isə "kişi" deyirlər. Və əgər aşulamaq özbəklərdə oxumaq deməkdirsə, biz azərbaycanlılarda "aş" kökündən yaranmış aşılamaq sözü müxtəlif mənələrdə işlədilir. Məs:

1. Aşılamaq - Cır ağacı peyvənd etmək.
2. Hər hansı xəstəliyin qarşısını almaq üçün bədənə aşı maddəsi yeritmək.
3. Aşılamaq günün -dərinin aşılması.
4. Aşılamaq - uşaqlarda sərbəstliyi aşılamaq və. s

Türk mifoloji təsvirlərini araşdıran

tanınmış alim Fuad Körpülüzadə belə nəticə çıxarır ki, "aşiq" sözü türkçə işiq sözünün törəməsidir.

Məşhur şərqşünas alim türkoqol Qardlevski yazır: Ola bilsin ki, burada iki sözün, "İşiq" və "aşiq" sözlərinin kontaminasiyası yəni, iki ifadənin birləşərək yeni ifadə əmələ gətirməsi ilə qarşılaşırıq. Şərqşünas davam edərək yazır: "Aşiq" sözü sufi anlayışının xalq etimologiyasıdır. Dünyanı gəzib dolaşan dərvişlər dağ başına çıxıb ocaq yandırarmışlar. O, belə bir dübeytini də misal çəkir:

*Uca dağ başında yanar bir "İşik".
Onu bekleyen qarip bir "aşik"*

Göründüyü kimi burada "İşik" ilə "aşik" sözləri həm qafiyə olduqları üçün bir dübeytdə birləşə bilirlər.

həyacanla, həm də israrla belə deyirdi: Bilirsinizmi? Aşığın canında gərək aşıqlıq ola. Artıq bu zaman hiss olunur ki, böyük bəstəkar Ü.Hacıbəyovla həmin xanımın "aşiq" sözü barədə həmfikir olaraq dediklərində indiyədək gizləndə qalmış tarixi bir həqiqət yatır. Sanki, bu sözlə onlar izahı (mənası) zamanəməzədək qarantlıq qalmış "Aşiq" sözünün çözülməsi üçün bir ip ucu vermiş olurlar. Biz isə bu ipdən tutub getməklə uzaq keçmişlərdə baş vermiş və bu gündə də üstü açılmamış bir olayla və onun aşağıda oxuyacağımız kədərli, lakin həm də bizim üçün çox maraqlı olan sənəti ilə tanış oluruq.

... Yaxın kəndlərdən birinə sifarişlə toy idarə etməyə çağırılmış ozan, artıq öz kəndlərindən xeyli məsafədə uzaqlaşmışdı. Gedəcəyi yerə çatmaq üçün hələ bu qədərdə getməli idi. Səhər o başdan yola çıxmış bu adam günorta namazınadək toy evində olmahtı. O, həm də fikrli idi. Kənar

olduğunu nəzərə alıb ona dərədəki çeşməyə enməsi üçün azacıq geri çəkilərək yol verməli olur. Xanım sola burulub enir. Lakin nədənsə ozan yerindən tərpənə bilmir. Onun bir andaca iliyinədək işləmiş ilahi bir qüvvə, qeyri-adi hisslər, bütün varlığına hakim kəsilmişdi. Ona elə gəlirdi ki, sanki ayaqlarına qandall vurublar.

Xanıma qarşı yaranmış müəmmal və gizli hisslərin

öhdəsindən gələ bilməyən ozan ələcsiz qalmışdı. Vəziyyətdən çıxış yolu kimi yazıq-yazıq gah əlində tutduğu qopuz, gah da çeşmə başında səhəngini yuyub yaxalayan xanıma baxırdı. Hannan-hana özünə gələn ozan bir andaca hər şeyi unudaraq qopuzunu köynöyündən çıxarıb çeşmə başında öz səhəngi ilə məşğul olan xanıma "gözəlləmə" deməyə

həm aşiq ola bilirsən, həm də mənə qarşı müxənnətlik edirsən eləmi? Cavab ver görüm?!" Ozan yerə baxıb susur. Toy sahibi ucadan gur səslə: "Sən köpək oğlu, elə bu gün aşiqmi olmalıydın? Aşiq olmağa vaxt tapmadınmı? Neçə illərdi kəsdiyimiz çöreyi niyə ayaqladın?" - deyib əlindəki qopuzunu ozanın başına çırpmaq istərkən qohum-qonşular araya girib onu sakitləşdirirlər. Xülasə, həmin gün toy xeyrixah insanlar sayəsində ozan tərəfindən idarə olunur (həm də təmənnəsiz). Lakin toy ərəfəsində ona tez -tez tənə ilə ozan əvəzinə gah "aşiq", gah da "aşiq"deyərək ələ salıb sataşanlar da olur. Deyilənə görə, ozan bu cür sarsıntıdan sonra ruhan əziyyət çəkirmiş. Toylara da getmirmiş. O, öləcəyinin yaxınlaşdığını duyub vəsiyyət də edibmiş. Yaşlı adamların söylədiklərinə görə, sinə daşının üzərində, çətinliklə də olsa aşağıdakı iki bəndlik dübeytini oxumaq mümkün olur.

Ozan-qopuz sənətinin Aşiq saz-söz sənətinə çevrilməsinə dair

Axı "aşiq" sözü yenə də öz aşılığında qalmaqaldır. Yəni aşiq nə deməkdir?

İnternetdə "aşiq" sözünün tarixçəsi: XVI -əsrədə türk dünyasında hərbi himnlər geniş yayılmışdır. Janr baxımından "Türkü" adlanan və Şah İsmayıl Xətəini tərənnüm edən bu "Türk"ü himnlərin yaradıcılarını "aşiq" adlandırdılar. Eyni zamanda, xalq arasında həmin sənətkarları "aşix" deyərək çağırırdılar. Sonralar fəxri "aşiq" adı saz-söz sənətkarlarının adına əlavə olundu. Məs: Aşiq Ələsgərin ustadı Aliya "Şix"Ali da demişlər.

Əvvəla, burda türkü himnlərin yaradıcılarını nə üçün "aşiq" adlandırılması sualı ilə yenidən üz-üzə gəlirik. İkincisi, həmin dövrdə Azərbaycan, eləcə də türk dünyasında yaşın ki, bəstəkarlıq, yəni musiqi bəstələyən olmayıb və təbii ki, bu cür havalərin yaradılması istər - istəməz aşiqlərin öhdəsinə düşməli imiş. Üçüncüsü isə Aşiq Ələsgərin ustadı 110-illik ömür sürmüş Aşiq Ali iri cüsləli, boylu-buxunlu və geyiminə fikir verən nüfuzlu adam imiş. Məhz bu keyfiyyətlərinə görə, xalq arasında ona "Şix" Ali deyiblər. İş burasındadır ki, deyiləndə "Şix" kimi səslənən bu sözün qrammatik yazılışı "Şiq"dır. "Şiq"-in isə mənası: gözəl görüntülü, qəşəng deməkdir. Lakin dilimizin leksikonunda "Şiq" sözündən başqa "ŞUX" sözü də var. Mənası şən, şivəli, gülürüzlü, vüqarlı kimidir. Yəni Aşiq Ələsgərin ustadı aşiq Aliyə yaşın ki, "şix" Ali deyil, əslində "şux" Ali deyiblər. Çünki o, "şux" görünüşlü adam olmuşdur.

İnternetdə oxuyuruq: "Aşiq" sözü bir titul kimi təxminən XI- XII yüzillikdən bəllidir. Həmin əsrlərdə yaşamış Əhməd Yasəvi, aşiq Paşa və digərləri "aşiq" sözünün titul kimi daşımışlar (titul: cəmiyyətdə xüsusi statusa və nüfuza malik olan insanlara verilən ad). Əgər o dövrün ustad ozanlarına "aşiq" sözü titul kimi verildisə, bəs onda "aşiq"sözünün öz məğz və fəlsəfəsi nədən ibarətdir? Konkret olaraq "Aşiq" nədir?

TV-də "El bizim, sirr bizim" verilişində "aşiq" sözünün hansı mənanı verməsi barədə səslə-küylü bir mübahisə gediirdi. Bu vaxt bir xanım aşiq hamının eşidə biləcəyi tonda

dan baxan olsaydı, onun sanki kiminləsə söhbət etdiyini də görə bilərdi. Adətən məsuliyyətli adamların hamısı elə bu cür olurlar.

Ozanın idarə edəcəyi

toyun Sahibi yeddi para kənddə sayılıb seçilən beş kişidən biri idi. Məhz belə bir adamın toy məclisinin idarə olunmasını ona etibar etməsinin özü ozan üçün fəxr sayılmaqla yanaşı, həm də məsuliyyətli olmağı tələb edirdi. Mahalda yaxşı sənətkar və sözlünə bütöv bir ozan kimi ad çıxarmış bu adam özünə güvənirdi və bu sarıdan çox arxayın idi. Lakin buna baxmayaraq onun içində indiyədək hiss etmədiyi bir narahatçılıqda peyda olmuşdu.

O, çeşməli dərə deyilən ərazinin yaxınlığında, hər iki yanını böyürtkən kolları basmış dar ciğirli gedə - gedə həm bu narahatçılığın nə olduğunu, həm də ona sifariş verilmiş toy hansı ustalıqla idarə edəcəyi barədə düşünürdü. Elə bu zaman o, çiynində səhəng tutub yaxınlıqdakı çeşməyə enmək istəyən bir xanımla üz - üzə gəlir. Bir adamın güclə keçə bilməyəcəyi üç yol ayrıcında ya ozan xanıma çeşməyə enməsi üçün yol verməli idi, yaxud da ozanın öz yoluna davam etməsi üçün xanım ozana. Nəhayət, bu missiyanı öz üzərinə götürən ozan, tikanlı böyürtkən kollarına bürünmüş ensiz üç yol ayrıcının əcaib görkəmini və qarşısındakının bir xa-

başlayır. Xanım isə çox bilməmiş idi. O, səhəngini təkrar-təkrar yuyub yaxalayırdı. Hətta guya ayağı ilişib səhəngi bir dəfə aşırırmışdı da.

Həqiqət: Aşiq sənətinin araşdırmaçısı Qabil Zimistan oğlu çox düzgün olaraq bildirir ki, aşiq yaradıcılığının lirik janrında deyilmiş tərifləmələr və gözəlləmələr həm sevimli gözəl qadına, həm də igidlərə həsr oluna bilər.

... Axır ki, ozan özünə gəlir və gedəcəyi yerə təxminən bir saata qədər gecikdiyini bilib, vaxtını yuxılda, - deyərək əli ilə başına bir qapaz vuraraq qaçmağa başlayır (o dövrdə vaxtı -zamanı ağac və tikililərin kölgəsi ilə müəyyən edirdilər).

... O, toy olan həyətdə girərkən hamının ona zillənmiş sual doğuran acıqlı və nigaran baxışları ilə rastlaşır özünü itirir. Acığından dil dodağını gəmirən toy sahibi qəzəblə ona: Ayə, ay vicdansız, müxənnət, köpək oğlu bu nə işdi? Nə üçün mənə el içində, tay-tuş yanında xar elədin? Bir saatdan çoxdur ki, qonaqlarım ozan gözləyir. Bu da mənim etibar etdiyim ozan. Bu saat qoltuğunda tutduğum özüm kimi şərfəsiz, müxənnət, nankor, nasaz olan o qopuzunu da alıb başında sındıracam.

Mal yiyəsinə oxşayar

deyib onun qopuzunu dartıb əlindən alır. Çıxılmaz vəziyyətə düşən ozan toy sahibinə yaxınlaşıb boğuc səslə astadan: "Ağa, sənə qurban olum, sınısı, əziləsi mənim başımdı. Sən öz yumruqlarımla əz, sındır mənim başımı, amma mənim qopuzuma dəymə. O, balalarımın çörək ağacıdır. Nankor mənəm. Vallah, deməyə utanıram. Yol üstündə təsadüfən rastlaşdığım bir xanıma gözəlləmə demişəm, şeytanın tələsinə düşmüşəm. Keç, günahımdan. Burada qopuzumun heç bir günahı yoxdur. Mən onu həmişə saz saxlamışam". Ozanın hamının eşitməməsi üçün yavaşca dan dediyi bu sözlər toy sahibini daha da hiddətləndirdi. O, qışqıra-qışqıra: "Biy, deməli, sən bu ahil yaşında

**Mən bir fəqir ozan idim
Güvənirdim qopuzuma.
Aşiq oldum tərifi dedim
Vurulduğum bir xanıma.
Sən demə ki, qopuzum da
Özüm kimi fəqir imiş
Fəqət, bu puç dünyamızda
Aşiq olmaq nə yamanmış.**

Beləliklə, bir ozanın şəxsinə yaranmış belə biabırçı vəziyyət məmləkətdə fəaliyyət göstərən bütün ozanların şəraf və ləyaqətlərinə ləkə gətirir. Hətta elə olur ki, mahalda fəaliyyət göstərən digər ozanlara da tənə ilə "aşiq" deyərək müraciət edər və soruşurlarmış: "Ayə, "aşiq", de görüm, qopuzun "sazmı?" Ozanlar isə belə sualı özləri üçün təhqir bilmirmişlər.

Ozanların bu cür durumu öz işini görməkdə idi. Artıq zaman-zaman böhran keçirən ozan-qopuz sənətinin, aşiq-saz- söz sənətinə keçid mərhələsi başlamışdı.

Nəhayət, elə bir dövr gəlir ki,

məmləkətdəki ozanların bir çox qismi "aşiq" sözünün heç də təhqire-dici deyil, əksinə, bu sözün başdan - ayağacan eşqdən yorulduğunu anlayıb "aşiq" kimi adlanmağı qəbul edirlər (Ü.Hacıbəyovla, xanım aşığın həmfikir olaraq "aşiq" barədə dediklərini xatırlayın). "Aşiq" kimi adlanmağı, qəbul edənlərlə ozanlar bir-biriyə rəqabət aparmaqla müəyyən zaman kəsiyində fəaliyyətdə də olurlar. Lakin sonluqda "ozan-qopuz" sənəti aşiq adlanmağı qəbul edənlərlə, ozanları aşiq kimi çağıranların böyük əksəriyyəti qarşısında dözə bilməyib tarix səhnəsindən çəkilərək öz yerini "aşiq" saz-söz sənətinə buraxmalı olur.

Ehtimal olunur ki, ozan-qopuz sənətinin "aşiq" saz-söz sənətinə çevrilməsinin əsas səbəbkarı olmuş bu hekayət, yaxud da buna bənzər hansısa bir amil, o taylı-bu taylı Azərbaycanın, aşiq sənətinin akademiyası kimi ad çıxarıb Göycə mahalında baş verib.

**Nofəl Qurbanov,
Qazax Mədəniyyət
Mərkəzi-Tarixi abidələrin
mühafizəsi Sektorunun əməkdaşı**